

що ушкодження головного мозку, хай якими вони були б, призводять до втрат або порушень здатності до абстрагування чи категоризації (за визначенням Курта Голдштайна), обмежуючи сприйняття лише емоційним і конкретним. У 1860-х роках схожу тезу сформулював і Г'юлінгс Джексон.

Проте у випадку доктора П. ми побачимо дещо цілковито протилежне — це історія пацієнта, який абсолютно втратив (хоча й лише у візуальному аспекті) усе емоційне, конкретне, особисте і «реальне»... після чого сприйняття його звузилося до суто абстрактного та категоріального, що мало часом абсурдні наслідки. Цікаво, як це пояснили б Джексон і Голдштайн? Я часто уявляю, як прошу їх оглянути доктора П., а тоді запитую: «Ну що, панове! І що ви на це скажете?».

Чоловік, який сплутав дружину з капелюхом

Доктор П. був видатним музикантом, багато років співав в опері, а потім став шанованим викладачем місцевої Музичної академії. Саме там під час роботи зі студентами вперше далися взнаки його дивацтва. Часом хтось зі студентів до нього звертався, але доктор П. не впізнавав його, точніше, не впізнавав його обличчя. Та щойно той починав говорити — і професор тут-таки впізнавав його за голосом. Подібних інцидентів ставало щоразу більше, що викликало сум'яття й острах — а часом призводило й до комічних ситуацій. Адже доктор П. не лише дедалі гірше розрізняв обличчя, а ще й починав бачити їх там, де взагалі нікого не було. Він міг привітно, як містер Магу*, погладити пожежний гідрант або лічильник на автостоянці, сприймаючи їх за голови дітлахів. Або ж часом дружньо звертався до різьблених меблевих ручок, щиро дивуючись їхньому мовчанню у відповідь.

Спершу такі чудернацькі помилки здавались усім кумедними, та й сам доктор П. сприймав їх за жарти. Чи ж не його неповторне почуття гумору й витівки дзен-буддистського штибу не залишали нікого байдужими? Його блискучі музикальні здібності були на висоті; він не скаржився на жодні хвороби й почувався, як ніколи, добре. Тож його огріхи видавались усім настільки незначними і кумедними, що ніхто й не надавав їм особливого значення.

* Магу — підсліпуватий персонаж мультфільмів, створених у США в 1949 році; анімаційний герой, як і доктор П., не помічав своїх фізичних вад. — *Прим. пер.*

Відчуття, ніби «щось тут не так», уперше виникло років чотирьох, з розвитком діабету. Знаючи, що діабет міг дати ускладнення на очі, П. проконсультувався у лікаря-офтальмолога, котрий ретельно його оглянув та перевірів зір. «Із вашими очима все гаразд, — зробив висновок фахівець, — та є проблема із зоровими відділами вашого мозку. Вам потрібна не моя допомога, а огляд лікаря-невропатолога». Відтак доктор П. потрапив до мене.

Уже з першої миті нашого знайомства стала очевидною відсутність будь-яких ознак недоумства, у звичайному розумінні цього терміна. Я побачив харизматичну людину високої культури з чіткою вимовою, живою уявою і добрим почуттям гумору. Я не міг збагнути, чому його скерували до нашої клініки.

Але щось у ньому таки здавалося трохи дивним. Під час розмови він начебто й дивився на мене, і повертав до мене голову, та чомусь я відчував, ніби щось не так, — та не міг збагнути, що саме. Мені здалося, наче він повернутий до мене вухами, а не очима. Його погляд, замість того щоб зосереджуватися на мені — розглядати і у звичайний спосіб «вхоплювати» мій образ, несподівано фіксувався то на моєму носі, то на правому вусі, потім нижче на підборідді, а тоді знову вище, на правому оці. Здавалося, що якісь окремі риси він помічав (а може, і вивчав), але не бачив усього обличчя, не помічав, як змінюються його вирази, — не бачив усього «мене». Не певен, чи тоді я усвідомлював це сповна, та відчував якесь дразливе дивацтво, якийсь збій у нормальній взаємодії погляду та міміки. Він бачив, він читував мене, і все ж таки...

— А що вас турбує? — запитав я нарешті.

— Я, власне, нічого не помічаю, — відповів він з усмішкою, — але люди кажуть, начебто в мене не все гаразд з очима.

— Але бачите ви добре?

— Загалом так. Щоправда, час від часу помилки трапляються...

Я ненадовго вийшов з кабінету, щоб поспілкуватися з його дружиною. А коли повернувся, доктор П. безтурботно сидів біля вікна. Надвір він не визирав, а радше уважно прислухався.

— Дорожній рух, — зауважив він, — вуличні звуки, шум далячих потягів — усе це разом утворює свого роду симфонію, вам не здається? Знаєте, як у творі Онеггера «Пасифік 231»?

«Яка приємна людина, — подумав я. — Як можна вважати його на правду хворим? Чи дозволить він себе оглянути?»

— Звісно, докторе Сакс.

Я притамував свою (а може, і його) схвильованість заспокійливою процедурою неврологічного огляду — м'язова сила, координація рухів, рефлекс, тонус...

Перше дивне відхилення я помітив, перевіряючи рефлекс, — спершу зафіксував лише незначну аномалію з лівого боку. Я зняв черевик з лівої ноги пацієнта і пошкріб його ступню ключем (на перший погляд, жартівлива, але насправді дуже важлива перевірка рефлексу). Після чого попросив вибачення, що мав збирати свій офтальмоскоп, і залишив йому змогу взутися самостійно. На мій подив, за хвилину він з цим не впорався.

— Вам допомогти? — запитав я.

— Із чим? — здивувався він. — Кому допомогти?

— Вам. Взутти черевик.

— А-а, — сказав він, — а я вже й забув про нього.

Він стиха бурмотів до себе: «Черевик? Який ще черевик?». Водночас він мав цілковито спантеличений вигляд.

— Ваш черевик, — повторив я. — Ви його, мабуть, взуйте все-таки.

Він і далі вдивлявся в підлогу, дуже напружено, але так і не бачив свого взуття. Нарешті його погляд зупинився на власній нозі:

— Ось це мій черевик, так?

«Чи я чогось недочув? Чи він недогледів?»

— От уже ці мої очі, — пояснив він і торкнувся ноги. — Ось де мій черевик, правильно?

— Ні, неправильно. Це ваша нога. А он там — черевик.

— Ага! Я так і думав, що це нога.

Він що, пожартував? Збожеволів? Чи осліп? Якщо це була одна з його «дивних помилок», то на такі дивацтва мені ще ніколи не доводилося натрапляти.

Щоб уникнути подальших непорозумінь, я допоміг йому з його черевиком (і ногою). Сам доктор П. мав цілком незворушний вигляд, і, можливо, усе це його навіть дещо розважило. Я підсумував свої спостереження. Зір був у нормі: йому вдалося без жодних труднощів помітити на підлозі шпильку (хоча він не завжди помічав її ліворуч від себе).

Отже, бачив він добре, але що саме він бачив? Я розгорнув номер журналу National Geographic і попросив його описати кілька фотографій.

Його реакція зацікавила мене ще більше. Очі доктора П. стрибали від одного зображення до іншого, вихоплюючи дрібні деталі, окремі рисочки, — так само, як і при погляді на моє обличчя. Його увагу привертала яскраві кольори й чіткі контури, котрі він коментував у процесі. Та жодного разу йому не вдавалося сповна охопити поглядом усєї світлини. Не спроможний побачити цілісного образу, він розрізняв лише деталі, що миготіли перед ним, наче сигнали на екрані радара. Жодного разу він не сприйняв зображення як цілісну картину — так і не подивився їй, так би мовити, в обличчя. Не вловлював ані пейзажів, ані зображених ландшафтів.

Я показав йому обкладинку зі знімком неосяжних дюн у пустелі Сахара.

— А тут що ви бачите? — поцікавився.

— Я бачу річку, — відповів доктор П. — Маленький готельчик із терасою, що виходить на воду. На цій терасі обідають люди. Над столиками розкриті кольорові парасольки від сонця.

Він дивився (якщо він справді на щось дивився) у порожнечу крізь обкладинку і перелічував вигадані подробиці, наче їхня відсутність на цій фотографії примушувала його уявляти річку, терасу й кольорові парасольки.

Напевно, я мав досить приголомшений вигляд. Хоча він, схоже, вважав, що цілком добре впорався із завданням. На його обличчі сяяла легка усмішка. Мабуть, він вирішив, що я вже завершив огляд, і почав озиратись у пошуках капелюха. Він простягнув руку... схопив свою дружину за голову і спробував... підняти її, щоб надягнути на себе. Вочевидь, він переплутав свою жінку

з капелюхом! Вона ж відреагувала абсолютно незворушно, ніби давно вже звикла до подібних речей.

Із погляду класичної неврології (або нейропсихології), того, що відбулося, я не міг пояснити ніяк. У певних розуміннях, цей пацієнт здався цілковито нормальним, та загалом ставала очевидною катастрофа — абсолютна і загадкова. Як він міг сприймати власну дружину за капелюх і водночас сумлінно виконувати обов'язки викладача в Музичній академії, чим він і досі успішно займався?

Я повинен був усе це обміркувати, а потім обстежити його знову — у нього вдома, за звичних йому обставин.

Через кілька днів я завітав до пана П. та його дружини, прихопивши в портфелі ноти «Кохання поета» (я знав, що він любить Шумана), а ще пару чудернацьких предметів, якими зазвичай перевіряв сприйняття пацієнтів.

Місис П. провела мене до стильної кімнати, що була схожа на берлінські апартаменти кінця XIX століття. Розкішний старовинний рояль «Бьозендорфер» велично стояв на почесному місці в оточенні пюпітрів, інструментів і нот...

Над усіма книжками і картинами в цій оселі, безперечно, панувала музика. Доктор П. увійшов, легко вклонився і розсіяно попрямував з витягнутою для рукостискання правицею до високого антикварного годинника. Але, щойно він почув мій голос, виправив напрямок і потиснув руку мені. Ми привіталися і трохи потеревенили про тогочасні виступи й концерти. Тоді я обережно запитав, чи міг би він дещо заспівати.

— Diechterliebe! — вигукнув він. — Але я вже не можу читати ноти. Ви ж зіграєте, правда?

Я відповів, що можу спробувати. На цьому чудовому старовинному роялі навіть мені вдалося зіграти добре, і доктор П. заспівав немолодим, але нескінченно лагідним оксамитовим баритоном у стилі Фішера-Діскау*, поєднуючи бездоганні слух і голос з надзвичайно вишуканою музичною проникливістю. Вочевидь,

* Дітріх Фішер-Діскау (1925–2012) — відомий німецький оперний та камерний співак, композитор, музикознавець, диригент. — Прим. пер.

у Музичній академії йому платили аж ніяк не з благодійних міркувань.

Усе свідчило про те, що скроневі долі доктора П. функціонували злагоджено: «музичні» ділянки кори його мозку працювали бездоганно. Але що ж відбувалось у тім'яній і потиличній долях, особливо в зонах, де оброблялася зорова інформація? Я відшукав у своєму наборі для неврологічного тестування правильні багатогранники і вирішив розпочати саме з них.

— Що ви бачите? — запитав я пацієнта, витягуючи першу картинку.

— Куб, звичайно.

— А зараз? — запитав я, простягаючи наступну.

Він попросив оглянути його ближче — і швидко впорався із завданням:

— Це, звісно, дванадцятигранник. Та й на інші не варто витрачати часу — з двадцятигранником я також упораюся.

Вочевидь, геометричні форми не становили для нього жодних труднощів. А як щодо обличч? Я дістав колоду карт. Він легко розпізнав кожну з них, включно з валетами, дамами, королями і джокерами. Щоправда, карти — це лише стилізовані зображення, і неможливо було визначити, що саме він бачив — обличчя чи просто шаблонні картинки. Тоді я вирішив показати йому збірку карикатур, котру також прихопив у своєму портфелі. Із цим завданням він також упорався переважно добре. Сигара Черчилля, ніс Шнобеля* — щойно він виділяв ключову деталь, як негайно впізнавав обличчя. Але знов-таки, карикатури формальні й схематичні. Залишалось перевірити, як він упорається зі справжніми, реалістично зображеними обличчями.

Я ввімкнув телевізор без звуку й відшукав на одному з каналів старий фільм із Бетті Дейвіс. На екрані саме розгорталася любовна сцена. Акторку доктор П. не впізнавав (хоча він міг і не знати про її існування). Та ще більше вражало те, що він зовсім не вловлював, як змінювалися вирази обличчя акторки та її парт-

* Шнобель (англ. Schnozzle) — прізвисько Джиммі Дюранте (1893-1980) — довгоногого американського джазмена і коміка. — Прим. пер.

нера. І це під час бурхливої сцени, у якій герої переходили від палкої млости до запаморочливих пристрастей, від подиву, огиди й гніву — до примирення у ніжних обіймах. Доктор П. не міг вловити жодного з цих почуттів. Він був навіть не певен, чи розуміє, що відбувається і хто є хто, не розрізняв, де чоловік, а де жінка. Він коментував побачене так, наче щойно впав з Марса.

Я припустив, що труднощі професора могли бути пов'язані з химерністю кіношного голлівудського світу. А чи впізнав би він знайомі обличчя зі свого життя? Стіни помешкання прикрашали фотографії його родичів, колег, учнів та самого доктора П. Я зібрав знімки у стіс і, відчуваючи занепокоєння, почав їх показувати. Те, що здавалося кумедним під час перегляду фільму, виявилось трагічним, коли мова пішла про реальне життя. Насправді він не впізнавав фактично нікого — ані родичів, ані учнів чи колег — навіть себе самого. Хіба що Айнштайна він упізнав за притаманними рисами — вусами і зачіскою. Так само йому вдалося відгадати ще кількох осіб.

— Ага, це Пол! — вигукнув П., поглянувши на знімок брата. — Квадратна щелепа, великі зуби — я його де завгодно впізнав би!

Та чи впізнавав він саме Пола — чи, може, бачив лише одну-дві риси, що підказали йому, кому вони належать? Відсутність особливих прикмет залишала його цілковито розгубленим. Але його підводили не просто проблеми пізнавальної активності, гнозису, — щось абсолютно хибне було в його підході до сприйняття дійсності. Адже розглядав він ці світлини — навіть ті, де були зображені його найближчі люди, — так, наче складав абстрактні пазли чи розв'язував тести. Жодне з обличч не видавалось йому знайомим, нікого з них він не сприймав як «його» чи «її», розрізняючи лише групи розрізнених рис, як «щось». Тож за його формальним гнозисом не залишалось нічого *особистісного*. Це й породжувало його сліпу байдужість до виразів обличч. Ми звикли бачити, як крізь обличчя проглядають персональні риси *людини*, розпізнавати в *особі* — *особистість*.

Але для доктора П. персон у такому розумінні не існувало, за обличчями він не бачив ані зовнішніх, ані внутрішніх персональних ознак.